

Underrättelse om potatoës eller jord-pärons plantering och bruk, hämtad af ...

1700-1829 12 M Br.

National Library
of Sweden

Underrättelse

Sv. saml.

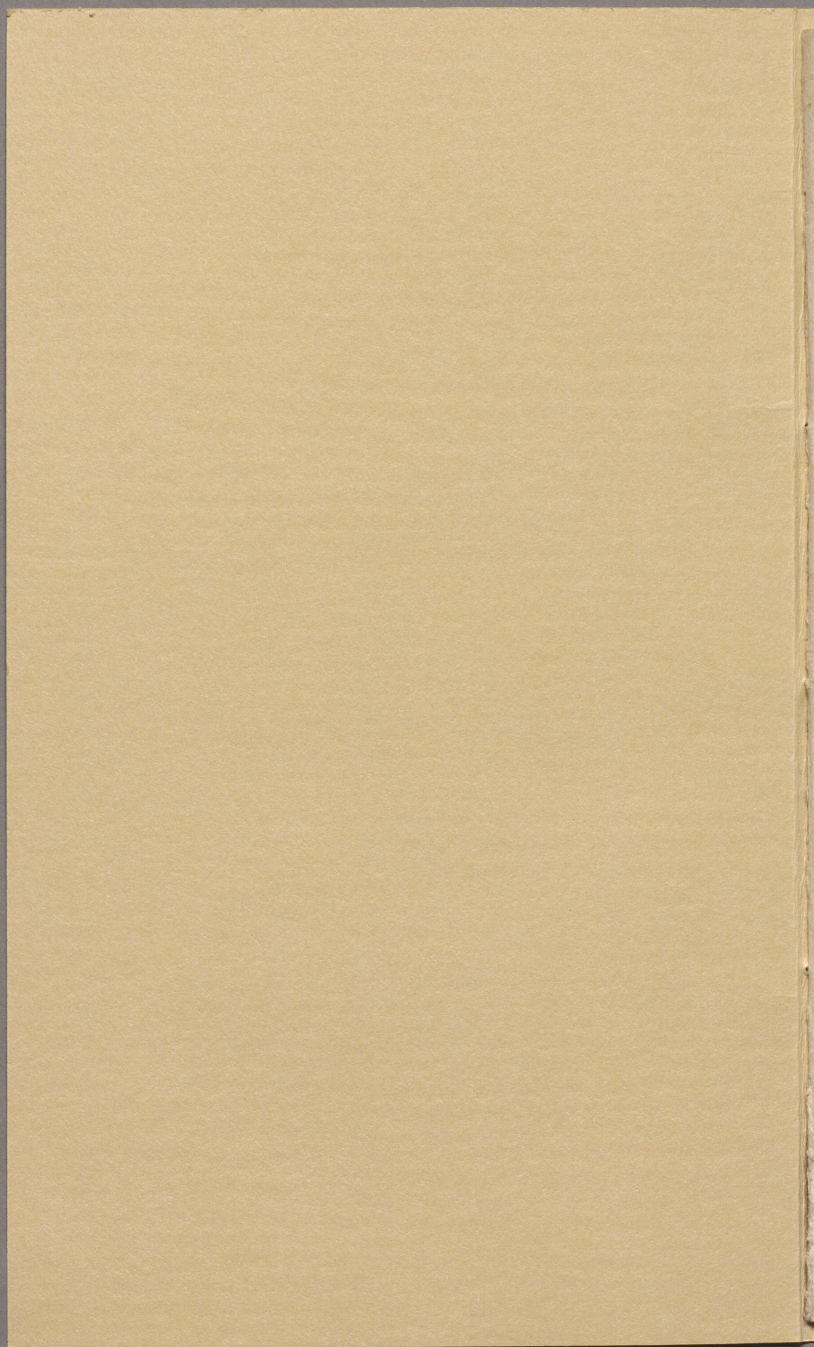
Ekon.

Kolekronst

(Bii)

1700-1827

1757

Underrättelse

Om

Potatoës eller Jord-Pårons
Plantering och Bruf, hämtad
af flere Årens försök, uti
Nambergs Bergs-
lag.

STOCKSOLM,
Tryckt uti Wildiska Tryckeriet
År 1757.

Uden.
Rokkumt
(Pn)

1757

1700-1829

Imprimatur.
N. von OELREICH.

Sket Skulle wäl synas mindre nödigt
uti thetta Ålne utgifwa någon
widare Beskrifning, sedan Höga
Swerhetén, genom allmän Rungid-
relse, thenna angelägenhet befalt, och Kongl.
Wetenskaps Academién uti ett års Ålmanack,
sättet och thes bruk endels giordt kunnigt,
förutan thet Commerce = Råden Herrar Ahl-
strömer och Nordencrants. then förra i thes
tryckte underrättelse om Utlänkska Fårestjöt-
slen, och then senare i thes betänkande om
Hemmans Klyfningen, om thesa wäxters
nyttä, art och otroliga förökande beskrifwit;
men som allmänhetens osmak för nytt och o-
wanligt, mistag i ett eller annat försök, och
fattade inbillning om thes wantresnad i the kal-
lare orter, betagit mångens hug, at thes
med fortsara, lika som ett års miswäxt i
säd, eller annat, skulle aldeles betaga wida-
re fortsättning theraf:

Så har jag, som hela 7 åren nyttiat
thenne wäxt, mer eller mindre, men med sär-
dels förmån, och thet under ett kallare sol-
strek,

stref, flattat nödigt, at til almånhetens
 tiensl utgifwa, hwad jag med thenne wårt
 rönt, sättet huru jag dessa Jord- & Påron
 planterat, inbärgat, och til hwad mæghan-
 da nytta the användas kunna, i then såkra
 förmodan, at ther en hwar beslitar sig, och
 med omsorg på efterföljande sätt dermed om-
 går, lærer han finna sin möda och kostnad
 mångfaldigt ersatt.

Jordmånen och thes belågenhet.

Platsen bör wara belågen emot Solen,
 hålst emot Söder, mera låglänt än hög,
 icke sur ty då måste dikas rundt omkring,
 och får man icke årligen bruka samma
 land, ty då aftager wårten; orsaken lærer
 wara, at som thenna wårt drifwer uti
 stor ömnoget, så kan ock jorden icke jämt
 gifwa tillräckelig näring, utan bäst är årlig-
 gen bruka nytt, och använda then förra plat-
 sen med hielp af någon giöddning, til Lin,
 Hampa, eller någon sådes utsåning, eller
 ock tråda thet hwart annat år, hwarmedelst
 jorden har tillfälle, återhämta sin styrcka,
 dock måste then åter med granris sönderhac-
 kat, spångiödsfel, ruttan halm eller Swin-
 bysle wid utsåningen förbättras, som wi-
 da-
 re förmåles, men then som har råd at giöda
 stycket alt öfwer, kan wänta desto ömrigare
 skörd, som Rötterne då hafwa tillfälle sprida
 sig

sig vidare omkring i jorden, och utom then
frets, som wid sättningen och giödsfens in-
läggande i hwart ferskilt ställe eljest sker.

All lös jord, såsom svartmylla i synner-
het, hwit och röd mojord, samt sand, är
til thenna wårten tienligast, och skadar intet,
fast och theribland är någon småsten; Then
som ej äger annan än lerjord, kan then med
stybbes påtiörande förbättra, ther thet fin-
nes, eller och tilträckeligen mo eller sand,
som med wåndplog nedtiöres, och om
Sommaren förut wäl brukas och om-
blandas, men bättre är thertil bruka tjänlig
swart fiär- och mäsjord, dye kallad, och
hwarjestådes i måsar finnes, sedan then åh-
ret förut blifwit på et torrt ställe wid måsan
i hopar kastad at brinna, föres på återn, tils-
leran blifwer lös och mör som svartmylla.
Grant hackat och inblandat gransis giör och
så mycket til saken och afhåller ogrås.

Shuru man nu, efter tilfället och om-
ståndigheterne som hwar och en har, sig skic-
kar, måste jorden förut wäl brukas at föres-
komma ogrås, som här åfwen så wäl
som wid annat åkerbruk är ganska skadeligit
och nu så mycket mera, som man wid rånse-
ningen, trampar jorden tilhopa, som är al-
deles emot thenne wårtens natur och utwid-
gande art, så then icke har tilfälle, som

i lös jord , at utspida och med rötterne
Piuta.

Ufthessa rötter har jag, så wäl som af the
andre rotlagen, funnit twenne arter, gula och
hwhita, the förra wäxa mer aflånga, the sena-
re större och mer runda, begge slagen tienlige
i bruk och nyttjande, men the gula tyckas
dock wara bättre i then delen hwad Stärkel-
se, Puder och Miöl angår.

Planteringen.

Utsättningen sker om Wären så tidigt
som möjligt är. På the orter där ännu be-
faras så storcka frästnätter, at någon fåla
kunde påfölja, kan man efter sättningen öf-
werhölja landet med et hwarf granris, efter
thessa rötter hela månaden ligga i jorden, in-
nan the upkomma med grödan och thes förin-
nan äro barren torra och affalne, at the intet
långre hindra solens wärkan til wäxtens wi-
dare befordran, och derjemte igenom thes gröd-
ning, beswäret härwid til fullo ersätter.

Nyttigast är afdela landet i fångar til
2 alnars bredd, med smal gång emellan för
rönsningen full, om ogräset tiltager, på
hwarje fång kan sättas 4 roder, dock så, at
altid är half aln emellan hwart jordpåron
som nedsättes, hwarwid agtas, at the intet
sättas emot hwart annat så man börjar ny rad,
utan

utan mit emellan, emot then förra raden, och at the komma diupt neder i jorden til 3 a 4 tum, hwilket är så myckel nödigare som the wid wårtens tiltagande äntå drifwa jorden så myckel up, at the omsider bliwa omkring stielkan bara, som bör, så snart thet märkes, med jord öfwerhöljas, så wårten ännu mer befordras. The som i större ömnoget wilja betiena sig af thenna jordwårt än giörligit medhinnes at i sångar afdelas, kunna på thet stycke härtil årnas, så thet förut är beredt som i första puncten omrört är, förrätta sättningen på följande sätt.

En Person går förut med en harka och updrager ett qvarters diupt dike öfwer hela stycket, hålft efter snöre, therpå följer then andra med ett spånfat fylt med spångiödsel, gammal halm, böffe utur Swinhusen, som är thet aldrabästa, (granris hackat och någon tid sammanlegat, är ock en befordrande giödsel,) thetta strös i hopar twenne giöpnar theraf millan hwarje half aln, then tredje följer thereafter med Jord = Påron uti en korg eller annat kårill, sätter wäl ned i hwarje hög ett Jord = Påron, om thet är stort som ett Dusågg, men eljest 2, och om the äro små som nötter 3 deraf, then fierde slutar med en omwänd harka, och igenstryker then updragne jorden, at thet åter blir

wer jemt, och sedan börjas ny rad och fortfares som med then förra, dock acftar man sig så mycket gidlighit är, at ej trampas mera på the satte ställen, hålft ju lösare jorden ligger, thes mera besfordras wårten.

Thet är ock anmärkt, at the större Jord-Pårön hela satte, gifwa ömrogare wårt, än om the sönderstiåras, efter naturliga rosten har mer nåring af ett stort än litet ämne, dock kan man i nödsfall, och tå man ej äger tilräckeligit förråd til utsättning, betiena sig håldre af sönderstiårning, än at en så nyttig wårt skal lemnas obrukad; och tages thet noga i agt, at intet öga på Jord-Pårönet wid sönderstiårningen skadas, utan altid behåller åtminstone 3 a 4 sådane ögon på hwarthera delen.

Sedan sättningen nu således är stedd, har man thet wid ej widare omsorg, än at om ogrås wil taga öfwerhand, som ej på ett wål brukat land lærer stie; men skulle thet hånda, är ej annan utwäg, än rånfa thet bort, och at jorden ej trampas utan endast millan the satte raderne, tå ogråset bortryckes. Om så nödigt wore, kan man uti Augusti, tå Rötterne blifwa endels bara, med acktsamhet borttaga the öfwersta, och them nyttia til hwariehanda efterföljande bruk uti husjållningen, tå the andra likasult driwa och

och wäxa til rätta bergningstiden, dock är bäst
lemna them orörde och med mull öfverhölja.

Uptagningen.

Bärgningstiden infaller då, när man ej
mera är säker för swåra fråstnätter, dock thes
långre thenne wårt om hösten får stå ute, thes
större blifwer then, och har intet at betyda,
fast en eller annan fråstnatt infaller, som ska-
dar then gröna wårten eller stielkarne öfwan
jord, som icke heller tål fiölden, men der-
af får roten ingen skada. När nu fiölden med
alfware synes tiltaga, böra thesa rötter up-
tagas om möjeligit är på en flor dag, då
man med en trågrepp, tråder under hwar frets
och sacta lyfter up jorden, då man med för-
undran får se 20 a 30 ft. större eller mindre
Jord-Pårön hängande tilhopa med små röt-
ter som trådar emellan hwarandra.

Wil man ytterligare med spada aldeles
upgrastwa landet, finnes här och ther flera
liggandes långt ifrån, som med trådgrepen ic-
ke funnat upfås, så at thetta arbete öfwenwål
lönar mödan.

Therefter utbredas Jord-Pårönen på torr
halm i något rum, som ligger för wäder at
widare torkas, så framt man tyckes wara sä-
ker för fråst, men i annor händelse utbredas
the på golf i eldrum. The man årnar förtä-
ra i hushållet, hafwa föga torkning af nö-
den

Den, utan funna ju förr thes håldre, användas til hwarjehanda nytta och bruk, som widare förmåles, emedlertid förwaras de uti fiällaren. Nyttigast är, at om hösten tilreda hwad man theraf sedermera hela året öfwer behöfwer. Hwad som ärnas til utsäde, måste först wäl torkas och sedan uti någon torr tunna uti fiällaren öfwer wintren förwaras, så at the icke frysa, ty hwar thet skier, förloras de aldeles, äfwen rutna de, om the icke torkade i fiällaren införas.

The, som icke hafwa frästfri fiällare, funna i lagom warmt eldrum förwara så mycket som til utsäde tarwas, tils kallaste wintren är förbi, och sedan flytta i fiällaren. Man håller ock före them äfwen så wäl funna i gropar med halm täckte som rostwor förwaras, hwilket på somlige ställen öfligit är.

Nyttan och bruket är mångaldigt. Jord = Påron förut wäl twättade och sedan rå på reslårn resne och lagde i en grof linnepåsa, hwarpå slås watten, som morgon och afton ombytes så länge watten får gul färg, men så snart then är förswunnen, frammas och tryckes thenna påse i rent watten med händerne eller på annat sätt, så länge någon hwit *materia* synes utur påsen komma hwad sedan qwar blifwer, kan med tillsats af något miöl koka gröt utaf, eller användas til kreaturens behof.

När

När nu detta watten fått sättia sig finnes på bättn en fin hwit *materia*, så watten sackta afhållas, och thet öfriga slås tunt på et fat, torkas antingen i wädret i skuggan, eller uti lagom warm giord ugn, som fast bättre är, och medan thet ännu är miukt, stäres med en knif på fatet smala remsor som stärfelse är, hwar efter thet aldeles torkas, som tienar för

Stärfelse.

Så thet sönderbrytes och förwaras samt hackas och brukas aldeles som med Stärfelse wanligt är, har så mial hwit färg, at thet tyckes slödja på blåt, och behöwes intet blandas med Smalts som thet andra tilredt af hwete, gör samma, om icke större nytta i thenne omständighet. Söndermalit på Stålgworn tienar til

Puder,

Samt äfwen tienligt til hwarjehanda fin

Bakelse,

Äfwen til kofning i hushället, men härut af måste tagas sparsamt til, emedan söga en trediedel behöfwe emot annat af Hwete eller Råg malit miöl.

Bröd.

Man tager efter behag, mer eller mindre af Jorðpåron, som sedan the flere gånger äro

ro twättade i rent watten, läggas uti en gryta, och slås hålst rinnande watten, och kokas tills the spricka, så the uptagas och med litet af watten, som the äro kokade uti, läggas uti et tråg eller fiärill och sönderkräpas eller stötas med en eller flera klubbor, och alt som the falna, tiockna the, hwarföre spådes på af watten, så mycket behöf göres. När the aldeles äro sönderstötte, sättes et säll öfwer bakträget och höses af thesa sönderstötte Jordpåron uti, och präpas med handen genom sället, så länge något är at tilgå. Thet tunna skalet, med klumpar som stadna i sället, brukas til gröt eller at kreatur.

These Jord-Påron, som nu mera äro som en gröt, mer eller mindre tiocka, som man slagit watten uti, upgöras med midt hålst af wårfsåd, men så tienar oc Rågmjöl thertil, och gifwes giäst thertil, och så snart thetta är tilreds, måste göras eld iugnen, medan thetta hastigare, än af såd wanligen giäser, och så är tid utbaka thet som annan deg i fätor och widare fortfara, som brukeligit är.

Thetta blir et ganska godt södande och wälsmakande bröd, som stöder på hwete eller årtsmak, blir wäl om thet torkas något fiärst, men ändå bättre än af Korn eller Hafra allena, så thet torkas. Och är märkeligit, om man lägger

ger thet tort uti miölk eller dricka, stunker thet til botn, men är likwål snart uplöst och smälter aldeles, om thet en liten stund får ligga qwar.

Gryn.

Tinare riswas på risjårn som förut nemt är, läggas i påsa och ömsas watn, så länge tills thet blir klart, torkas och nyttias på sät som Sago = gryn. Sämre riswas ock, torkas utan at widare blötas i watn och förwaras til bruk i hushället.

Kakor.

Riswas Jord-Påron på risjårn så the förut äro förwålde, och skinnat afdragit, samt med tillsats af wänlige saker, blir theraf Kakor, måst så wälsmakande som af mandlar, men fordrar ej så många ägg som eljest.

Pankakor

Kan ock göras här af riswit eller sönderstött, med tillsats af miöl.

Als watn och thesse rötter allena är ock försoft med litet miöl til, blir ock en åtelig spis för fattigt folk.

Mos.

Kokar man Jord-Påron i watn, som förut är sagt, tills the spricka, dräger skalet af them

them, sönderstampar, och med någon tillsats af smör widare kokar och omrör, blir en ganska närande mat och smakar ej oligt ägeröra, dock mågtig, at mycket på en gång ej förtäras kan.

Soppor.

Therutinnan tierna the fast bättre än något annat rotslag, medan the äro mera södande och hafwa ej så mycket väder med sig, kunna ock eljest kokas som rostwor och kålrötter, samt med fast större förmon nyttias i alt, hwar-til the jenare brukas.

Stekta

Jungen eller i asfmörja, öfvergå rostwor wida i smak och nåring, särdeles då man äter them warma med litet smör, eller som hwars och ens tycke är, kalla.

Win

Har jag wäl intet försökt, at af thenne wäxt tilwårka, men efter en utkommen tryckt samling om åtskillige saker och wetenskaper af år 1738 finner jag ther antecknat win af *Potatoë*: således: The riswas på risjårn, slås warmt watten derpå, läggas några fryddor theruti, såsom *Lavendel*, *Citron meli*: eller annat, som bäst med hwars och ens smak kommer öfwerens, smultron- eller hallon-saft eller
hägge

Häggebårs fiärnar slötte och ilagde, tyckas
ock wara tienlige, befordras med giäst el-
ler annat til giäsning, och så snart thet satt
sig, skiljas *species theriyrån* och lägges på
rent fiärlil, efter någon tid skal thet blifwa
et behageligt win och drick.

Brånwin.

Jordpåron kokas och sönderstötas som förr
är lärt, til en fjerdedels tunna Jord = Påron
en ottendedels tunna malt, insyftas som bru-
feligit är, och gåser, när thet är nedlagt, af-
brännes på wanligt sätt, ger et starkt
och målsmakande brånwin, lika med annan
wårfsad.

Dricka.

Som thenne jordwårxt är skild från andra
hår brukeliga jordwårter, som af föregående
oskattbare nytta nogsamnt är bewist, sig stö-
djande på eljest hår brukelige sådesarter; så bör
man icke twifla, at ju theraf kunde i brist af
annat åstwen beredas tjänligt dricka, så wål
som thet hos törstigt folck skier af miöl. Sät-
tet har jag wål icke ännu försökt, men tror at
the böra riswas, och sedan som wid wanligt
bryggande skier giäsa med tillsats af humbla,
tå icke fela kan at ju dricka theraf erhålles.

För Creaturen kokade eller rå sönderstör-
ne som rostwor gifne, tjåna både til uppehål-
le och at giöda them med. Grö-

Grödan eller halmen förtära ock creaturen
til the mindre stielkar och bladen, så the wid
them warda wande.

The orsaker, som hittills hindrt
en och annans försök wid thenna
Jord-wårstens plantering.

Eena utsåningen och tidiga upplantningen,
har gjort them småwårte. För mycken gjöds-
ning har befordrat wårten öfwan jord, men
allenast ringa i rötter, efter thertil blifwit
brukade fälland. Hård och tät samt mager
jord har ock betagit fruktbarheten. Ofunnig-
het, at bewara them öfwer wintren för köld,
eller otorkade sammanlagde, och således an-
tingen förfrusne eller bortrutnade, at ej me-
ra warit i behål til widare planterande. Sät-
tet at nyttia them ofunnigt, dels ock mycket
mödosamt, såsom at theraf göra bröd, ska-
las the först, hackas, torkas och sedan malas.

Förmodandes man nu, så lindrigare sätt
blifwit uppgifwit, och at man snarare af the-
ne wårt än någon annan kan få bröd, at
hwar och en, så för sin enskylte, som allmänna
nyttan, griper an thetta närings medel med alt
alssware, så nu mera är utrönt thes underbara
förökelse til en tunna på 120 qwadrat alnar,
när landet är wäl tilredt och jorden tienlig,
samt at the således wäl triffwas uti vår kalla
Nord, och äro mera säkra för köld, efter
the

the ligga neder i jorden wid insfallande stora frostnätter i blomnings tiden, som then öfriga såden ofta skadar.

Utsättningen jämväl i nödfall kan ske i våtväder, som ej med förmon kan låta sig gåra wid Sädens utsående.

Härutaf lärer hvar och en sinna, med hwad förmån thenne Rotväxt kan brukas, som gifwer hundradesalt frukt, och således är mågtig på Landsbygden förekomma al främmande såds nyttjande, samt wara en säker hielp och råddning wid påkommande miswårts år, från onaturligare förtärning af bark, haselknäpp med mera, om hwart hemman brukade et fierdedels Tunnlands jord härtil, jämväl Torp och backestugor, hwilka alla kunde åstadkomma så ringa plats, som härtil erfordras, och således understöda åtminstone en trediedel af åtgången i hushållet.

Åtskillige Tractater om dessa Potatoes eller Jordpårons nödiga och nyttiga plantering här i Sverige, äro wäl för många år sedan till allmänhetens underrättelse genom trycket utkomne; men ganska få hafwa welat betiena sig derutaf, ehuru årsfarenheten fullkomligen öfvertygat oss om, at denne jordväxt äfwen i de kallaste Nordiske länder wäl triffwes och gifwer en ymnig frukt. Den stora miswårt på såd, som man uti någre år här i Riket hafte

och nästan allmänt uti *Europa*. Hvarmedelst många tunnor guld ärligen gått utur Riket och särdeles detta året, då man med stor kostnad och dock ej utan mycken swårighet fått utom rikets upköpa spannemål, emedan des utförsel i många Länder varit förbuden; det stora och widsträckt frig, som så många *Potentater* taga del uti, löfwar oss icke et bättre, utan beklageligen långt swårare sådes-år, fordrar dertfore nu i synnerhet, at desse Jordpårön öfwer alt uti Riket nästa wår planteras, och at man nu i år förskaffar sig et tillräckelig förråd til plantering. Skulle intet *præmies* forthjielpa denna nödiga *Potatoes* växten; så torde det icke wara orädeligit, at Landmannen blefwo dertil lagligen förbunden, så at hwart hemmantal wore skyldigt at gifwa efter hemmanets storlek et wist mått af Jordpårön i skatt och det i afräkning på annan årlig afgift. Denna jordfrukt kunde Kronan sedan til mångahanda förmoner använda. Således torde denna plantering snarast komma i gång och allmänt bruk. Man gifwer oförgripeligen denna utwäg wid handen, efter årsfarenheten lärar oss, at Rikets gamle skatter altid grundat sig på landets upodling och bostaps-skiötsel, hwarfore, skinn, hudar, *virtualie* persedlar, lin, hampa och spannemål med mera finnas uptagne uti Landmanne-skattlångder.

* * * * *

